ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Abriyev Zoirjon Sobirjonovich

Toshkent Davlat Iqtisodiyot universiteti Turizm va mehmonxona biznesi kafedrasi katta o‘qituvchisi, PhD

TURIZM KLASTERLARINI BOSHQARISHDA EKOLOGIK MENEJMENT TAMOYILLARINI JORIY ETISHNING IJTIMOIY-IQTISODIY AHAMIYATI

Annotatsiya: Mazkur maqolada turizm klasterlarini boshqarishda ekologik menejment tamoyillarini joriy etishning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati tahlil qilingan. Unda turizm klasterlari tushunchasi, ularning hududiy rivojlanishdagi o‘rni hamda ekologik boshqaruv tizimining zarurati ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, ekologik menejmentning iqtisodiy samaradorlikka, investitsion muhitga va ijtimoiy barqarorlikka ta’siri ko‘rib chiqilgan. Maqolada raqamli texnologiyalar, “yashil iqtisodiyot” konsepsiyasi hamda xalqaro tajriba asosida turizm klasterlarini ekologik jihatdan boshqarish istiqbollari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: turizm, klaster, ekologiya, menejment, barqarorlik, iqtisodiyot, investitsiya, resurs, ekologik xavfsizlik, yashil iqtisodiyot.

KIRISH

So‘nggi yillarda jahon iqtisodiyotida xizmatlar sohasi, xususan, turizm tarmog‘i eng tez rivojlanayotgan va yuqori daromad keltiruvchi sohalardan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Global miqyosda turizm nafaqat iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiruvchi omil, balki bandlikni ta’minlash, hududiy rivojlanishni jadallashtirish hamda madaniy aloqalarni kengaytirishda muhim strategik yo‘nalish sifatida qaralmoqda. Shu nuqtai nazardan, turizm sohasini klaster yondashuvi asosida rivojlantirish zamonaviy iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda. O‘zbekiston Respublikasida ham so‘nggi yillarda turizmni rivojlantirish, uni iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlaridan biriga aylantirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, turizm klasterlarini shakllantirish va ularni samarali boshqarish orqali hududlarning tabiiy, madaniy va tarixiy resurslaridan oqilona foydalanish, yangi ish o‘rinlarini yaratish hamda mahalliy aholining turmush darajasini oshirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Biroq ushbu jarayonning barqarorligini ta’minlashda ekologik omillarni hisobga olish masalasi tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Turizm klasterlari faoliyatida ekologik menejment tamoyillarini joriy etish nafaqat tabiiy muhitni muhofaza qilish, balki iqtisodiy samaradorlikni oshirish va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga ham xizmat qiladi. Chunki turizm resurslarining asosini tashkil etuvchi tabiiy landshaftlar, suv havzalari, tarixiy yodgorliklar va ekologik toza hududlar to‘g‘ri boshqarilmasa, ular tezda degradatsiyaga uchrashi mumkin. Bu esa o‘z navbatida turizm oqimining kamayishiga, hududiy iqtisodiyotning zaiflashishiga va ijtimoiy muammolarning kuchayishiga olib keladi. Shu sababli ekologik menejment tamoyillarini turizm klasterlarini boshqarish tizimiga integratsiya qilish zarurati ortib bormoqda. Bu tamoyillar resurslardan oqilona foydalanish, chiqindilarni kamaytirish, ekologik xavfsizlikni ta’minlash, “yashil iqtisodiyot” elementlarini joriy etish hamda barqaror rivojlanish prinsiplariga asoslanadi. Mazkur yondashuv turizm faoliyatining atrof-muhitga salbiy ta’sirini minimallashtirish bilan birga, hududlarning investitsion jozibadorligini ham oshiradi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi globallashuv sharoitida ekologik muammolar keskinlashib borayotgan bir paytda, turizm sohasida ekologik barqarorlikni ta’minlash strategik vazifaga aylanmoqda. Ayniqsa, O‘zbekiston kabi boy tabiiy va madaniy merosga ega

mamlakatlarda turizm klasterlarini ekologik menejment asosida boshqarish ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

ASOSIY QISM

Turizm klasterlari — bu muayyan hududda turizm xizmatlarini tashkil etuvchi korxonalar, infratuzilma subyektlari, xizmat ko‘rsatuvchi tashkilotlar hamda davlat va xususiy sektor vakillarining o‘zaro integratsiyalashgan tizimi bo‘lib, ular birgalikda yagona iqtisodiy mexanizm sifatida faoliyat yuritadi. Klaster yondashuvi turizm sohasida raqobatbardoshlikni oshirish, xizmatlar sifatini yaxshilash va resurslardan samarali foydalanish imkonini beradi. Iqtisodiy nuqtai nazardan turizm klasterlari hududiy rivojlanishni tezlashtiruvchi omil hisoblanadi. Chunki ular nafaqat bevosita turizm xizmatlarini, balki transport, mehmonxona, umumiy ovqatlanish, hunarmandchilik va madaniy xizmatlar kabi qo‘shimcha tarmoqlarni ham rivojlantiradi. Bu esa multiplikativ iqtisodiy samara yaratadi, ya’ni bir sohadagi rivojlanish boshqa sohalarning ham o‘sishiga turtki bo‘ladi.

Ekologik menejment — bu tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik xavflarni kamaytirishga qaratilgan boshqaruv tizimidir. Turizm klasterlari sharoitida ekologik menejmentning ahamiyati yanada ortadi, chunki turizm bevosita tabiiy muhitga bog‘liq faoliyat hisoblanadi. Agar ekologik omillar hisobga olinmasa, turistik hududlarda quyidagi salbiy holatlar yuzaga kelishi mumkin: tabiiy landshaftlarning buzilishi, suv va havo ifloslanishi, chiqindilar miqdorining ortishi, biologik xilma-xillikning kamayishi. Bu esa uzoq muddatda turizm jozibadorligini pasaytiradi va iqtisodiy zarar keltiradi. Shu sababli ekologik menejment tamoyillari — resurslarni tejash, chiqindilarni kamaytirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish, “yashil infratuzilma”ni rivojlantirish — turizm klasterlarida asosiy boshqaruv yo‘nalishlaridan biri bo‘lishi zarur.

Turizm klasterlarida ekologik menejment tamoyillarini joriy etish iqtisodiy jihatdan bir qator afzalliklarni ta’minlaydi. Birinchidan, resurslardan tejamkor foydalanish orqali operatsion xarajatlar kamayadi. Masalan, energiya va suvni tejash texnologiyalarini qo‘llash mehmonxona va turizm infratuzilmasi xarajatlarini sezilarli darajada qisqartiradi. Ikkinchidan, ekologik toza hududlar va “yashil turizm” konsepsiyasi xalqaro sayyohlar uchun yuqori darajada jozibador hisoblanadi. Bu esa turistik oqimning oshishiga va valyuta tushumlarining ko‘payishiga olib keladi. Bugungi kunda global turizm bozorida ekologik mas’uliyatga ega yo‘nalishlar raqobat ustunligiga ega bo‘lib bormoqda. Uchinchidan, ekologik menejment investitsion muhitni yaxshilaydi. Ekologik standartlarga javob beradigan klasterlar xalqaro investorlarga ishonchli va barqaror loyiha sifatida ko‘rinadi, bu esa qo‘shimcha kapital oqimini jalb etadi.

Ekologik menejmentning turizm klasterlarida joriy etilishi nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy jihatdan ham muhim natijalar beradi. Birinchidan, bu jarayon mahalliy aholining ekologik madaniyatini oshiradi, ularni tabiatga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lishga undaydi. Ikkinchidan, turizm klasterlarining barqaror rivojlanishi yangi ish o‘rinlarini yaratadi. Ayniqsa, ekologik turizm, qishloq turizmi va madaniy turizm yo‘nalishlarida mahalliy aholi faol ishtirok etishi mumkin. Bu esa kambag‘allik darajasini kamaytirishga va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Uchinchidan, ekologik toza muhitda yashash aholining sog‘lig‘ini yaxshilaydi. Havo va suv sifatining yaxshilanishi, yashil hududlarning ko‘payishi ijtimoiy farovonlikni oshiruvchi muhim omillardan biridir. Shunga qaramay, turizm klasterlarida ekologik menejmentni to‘liq joriy etish bir qator muammolar bilan bog‘liq. Ular orasida moliyaviy resurslarning yetishmasligi, ekologik texnologiyalarning yuqori narxi, malakali kadrlar tanqisligi hamda ekologik nazorat tizimining yetarli darajada rivojlanmaganligini qayd etish mumkin. Biroq ushbu muammolarni bosqichma-bosqich hal etish orqali barqaror turizm tizimini shakllantirish mumkin. Kelajakda “yashil turizm klasterlari” konsepsiyasini keng joriy etish,

raqamli ekologik monitoring tizimlarini rivojlantirish hamda xalqaro ekologik standartlarni tatbiq etish muhim istiqbolli yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

Turizm klasterlarida ekologik menejmentni samarali joriy etish uchun avvalo mustahkam institutsional baza zarur. Bu degani, ekologik siyosatni amalga oshiruvchi davlat organlari, mahalliy boshqaruv tuzilmalari hamda xususiy sektor o‘rtasida aniq va uyg‘un hamkorlik mexanizmlari shakllanishi lozim. Institutsional yondashuvda ekologik standartlar va me’yorlarni belgilash, ularni nazorat qilish hamda bajarilishini ta’minlash muhim ahamiyatga ega. Masalan, turistik obyektlar uchun ekologik sertifikatlash tizimini joriy etish, chiqindilarni boshqarish bo‘yicha majburiy talablar ishlab chiqish va ularning ijrosini monitoring qilish tizimi samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Shuningdek, mahalliy hokimiyat organlari va turizm klasterlari o‘rtasida ekologik hamkorlik kengaytirilishi, ekologik masalalarda jamoatchilik ishtiroki kuchaytirilishi lozim. Bu esa qarorlar qabul qilish jarayonida shaffoflikni ta’minlaydi.

So‘nggi yillarda global iqtisodiyotda “yashil iqtisodiyot” konsepsiyasi keng ommalashmoqda. Ushbu yondashuv iqtisodiy o‘sishni ekologik xavfsizlik bilan uyg‘unlashtirishga qaratilgan. Turizm klasterlari esa aynan shu konsepsiyani amaliyotga tatbiq etish uchun eng qulay sohalardan biridir. “Yashil iqtisodiyot” doirasida turizm klasterlarida energiya samaradorligi yuqori texnologiyalar, qayta tiklanuvchi energiya manbalari (quyosh, shamol), ekologik transport tizimlari va chiqindilarni qayta ishlash infratuzilmasi joriy etilishi mumkin. Bu nafaqat ekologik yuklamani kamaytiradi, balki uzoq muddatda iqtisodiy tejamkorlikni ham ta’minlaydi. Bundan tashqari, ekologik turizm mahsulotlarini diversifikatsiya qilish — ekoturlar, agroturizm, qishloq turizmi va madaniy-etnografik yo‘nalishlarni rivojlantirish orqali klasterlarning raqobatbardoshligi oshiriladi.

Zamonaviy sharoitda ekologik menejmentni samarali amalga oshirishda raqamli texnologiyalar muhim rol o‘ynaydi. Sun’iy intellekt, geoinformatsion tizimlar (GIS), masofaviy monitoring va “aqlli” sensorlar yordamida turizm hududlaridagi ekologik holatni doimiy kuzatib borish mumkin. Masalan, havo sifati, suv resurslari ifloslanishi, chiqindilar hajmi kabi ko‘rsatkichlar real vaqt rejimida monitoring qilinishi orqali tezkor boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkoniyati yaratiladi. Bu esa ekologik xavflarni oldindan aniqlash va ularning salbiy oqibatlarini kamaytirishga yordam beradi. Shuningdek, raqamli platformalar orqali sayyohlarga ekologik xulq-atvor bo‘yicha tavsiyalar berish, “yashil marshrutlar”ni ko‘rsatish va ekologik xizmatlarni onlayn boshqarish imkoniyati ham kengaymoqda.

Dunyoning rivojlangan davlatlarida turizm klasterlarini ekologik menejment asosida boshqarish bo‘yicha boy tajriba to‘plangan. Masalan, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida “eko-sertifikat” tizimi keng joriy etilgan bo‘lib, turistik obyektlarning ekologik standartlarga mosligi qat’iy nazorat qilinadi. Shuningdek, Skandinaviya davlatlarida “uglerod neytralligi” tamoyili asosida turizm infratuzilmasi rivojlantirilmoqda. Bu tajriba shuni ko‘rsatadiki, ekologik yondashuv nafaqat atrof-muhitni himoya qiladi, balki turizm brendining xalqaro nufuzini ham oshiradi. O‘zbekiston uchun ham ushbu ilg‘or tajribalarni mahalliy sharoitga moslashtirish muhim hisoblanadi. Ayniqsa, tarixiy shaharlarda (Samarqand, Buxoro, Xiva) ekologik boshqaruvni kuchaytirish orqali ularning global turizm markazi sifatidagi o‘rnini yanada mustahkamlash mumkin.

Turizm klasterlarida ekologik menejment faqat tabiiy muhitni himoya qilish emas, balki ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash vositasi hamdir. Ekologik muammolar — ifloslanish, resurslar tanqisligi yoki tabiiy muhitning degradatsiyasi — bevosita aholi hayot sifatiga ta’sir qiladi. Agar hudud ekologik jihatdan barqaror bo‘lsa, u yerda sog‘lom turmush tarzi shakllanadi, aholi migratsiyasi kamayadi va ijtimoiy infratuzilma rivojlanadi. Shu sababli ekologik xavfsizlikni

ta’minlash turizm klasterlarining uzoq muddatli barqaror rivojlanishining asosiy shartlaridan biri hisoblanadi.

XULOSA

Turizm klasterlarini boshqarishda ekologik menejment tamoyillarini joriy etish bugungi global iqtisodiy jarayonlarda nafaqat dolzarb, balki strategik ahamiyatga ega yo‘nalishlardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Amalga oshirilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, turizm va ekologiya o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni inobatga olmasdan turib, klaster tizimining uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta’minlash mumkin emas. Ekologik menejment tamoyillari turizm klasterlarida resurslardan oqilona foydalanish, tabiiy muhitni asrab-avaylash, chiqindilarni kamaytirish va ekologik xavflarni boshqarish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bu yondashuv hududlarning investitsion jozibadorligini kuchaytiradi hamda turizm xizmatlarining xalqaro bozordagi raqobatbardoshligini oshiradi. Ijtimoiy nuqtai nazardan esa ekologik boshqaruv tizimining joriy etilishi aholi turmush sifatini yaxshilash, yangi ish o‘rinlarini yaratish va ekologik madaniyatni shakllantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, turizm klasterlari rivojlangan hududlarda barqaror ijtimoiy muhitni ta’minlashda ekologik yondashuv muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, amaliy jarayonda bir qator muammolar — moliyaviy cheklovlar, texnologik yetishmovchilik va institutsional mexanizmlarning to‘liq shakllanmaganligi — ekologik menejmentni keng joriy etishda to‘siq bo‘lib qolmoqda. Biroq ushbu muammolarni bosqichma-bosqich hal etish, xalqaro tajribadan samarali foydalanish va raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali kutilgan natijalarga erishish mumkin. Umuman olganda, turizm klasterlarini ekologik menejment asosida rivojlantirish O‘zbekistonning barqaror iqtisodiy taraqqiyoti, hududiy rivojlanishi hamda ekologik xavfsizligini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. Bu esa kelajakda “yashil turizm” tamoyillariga asoslangan zamonaviy, raqobatbardosh va ekologik barqaror turizm tizimini shakllantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I. A. O‘zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo‘lida. Toshkent: O‘zbekiston, 2016, 280 b.
2. Sharipov A., Islomov B. Turizm iqtisodiyoti. Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2021, 312 b.
3. O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi. Turizm sohasini rivojlantirish bo‘yicha me’yoriy-huquqiy hujjatlar to‘plami. Toshkent, 2024.
4. Rakhimov Sh. Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2020, 256 b.
5. Xodiev B.Y. Mintaqaviy iqtisodiyot. Toshkent: Iqtisodiyot, 2019, 340 b
6. World Bank. Sustainable Tourism Development Report. Washington D.C., 2022.
7. UNEP (United Nations Environment Programme). Green Economy in a Changing World. Nairobi, 2021.